

Ярослава Петелько,
молодший науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

ОПИСИ 1570 і 1572 РР. ЯК ЦІННЕ ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ПРО ВНУТРІШНЮ ЗАБУДОВУ ТА МЕШКАНЦІВ КАМ'ЯНЕЦЬКОГО ЗАМКУ

У статті висвітлюється внутрішня забудова Кам'янецького замку та кількісний склад його обслуги, а також місце розташування гарнізонних сакральних споруд на основі описів (інвентарів) 1570 та 1572 рр.

Ключові слова: Кам'янець, Кам'янецький замок, господарські споруди, храм, внутрішня забудова.

Кам'янецький замок через своє стратегічне, оборонне та геополітичне значення завжди привертало до себе непересічну увагу королівської влади Польської держави, яка дбала про належний стан оборонних споруд і забезпечення фортечного гарнізону. Виразом цього є детальні описи замку, які виникли у XV–XVII ст. Зокрема, опис 1570 р., здійснений шляхтичем Станіславом Влодком з Германова і Юрієм Сулимою. Мова оригіналу – старопольська. Наступний четвертий по рахунку відомий історичній науці опис зроблений коморником польського короля Сигізмунда II Августа Себастьяном Яскловським у 1572 р. за часів перебування на посаді кам'янецького старости Миколая Бжезького. Отримані відомості були використані під час доповіді на засіданні сейму 1573 р. (Сецинский 1895, с. 300–308). Оскільки за винятком деяких деталей він повторює попередній, на мій погляд, їх потрібно розглядати спільно. Його публікацію здійснив М. Мошак у 2012 р. Дослідження опису дозволяє висвітлити детальний особовий та кількісний склад замкового персоналу та їх локалізацію на території оборонної споруди.

Щодо питання кількості постійних мешканців кам'янецького замку, то згідно опису 1572 р. можна стверджувати, що там окрім старости та його прислуги, постійно мешкали замкові слуги (челядь замку). До них зараховували підстаросту, бурграбія, гродського писаря, провіантового писаря, руського писаря. Два побережники мали завдання переправлятися на берег Смотрича для попередження крадіжок на сільсько-господарських полях неподалік замку. 4 городники вдень виконували різноманітні роботи всередині замку, а вночі попереджали про небезпеку (кричали). Крім того було ще 2 сторожі, які охороняли замок в іншому місці. Ще слід згадати сурмача, ключника, кухаря, 2 кухарки у фільварку, пекаря, теслю, пивовара, тягнивоуду, возивоуду, мельника, боднаря, коваля, воротарів (2), воловників (2), слюсаря і мисливця, двірника у фільварку. За замкову худобу відповідали пастух, свинар, три вівчаря та хлопець, що пас телят (Петров 2012, с. 201). Опис подає інформацію про 4 пушкарів на стінах замку, котрим король кожного року платив по 50 злотих. Якщо взяти до уваги люстрації замку 1565, 1566 та 1570 рр., то там ще згадується посади мисливця, мірника, шафаря, гродського та провіантового писаря. Натомість побережників та городників налічувалося по шестеро. Але не варто забувати, що кожен з них мав родину, то ця цифра, на думку історика О. Яблонського, може налічувати і 150 осіб. Хоча правдоподібно, що з огляду на обмежений простір не всі їхні близькі мешкали на території замку (Jabłonowski 1889, s. 234–235).

У замку були такі споруди: палац старости, церква, спіжарні, ізби та інші господарські будівлі внутрішньої забудови. В описах 1570 і 1572 рр. спочатку йде мова про браму від поля. Можна припустити, що це Пільна брама, де над нею подається муровані стіни, ізба і, можливо, вбиральня, коморка в сінях (де також було вікно з залізними ґратами) і мурований склеп. Кімната мала два вікна із залізними ґратами. Біля вказаної брами була хатинка з дерев'яними сіннями, де жив воротний. Навпроти розташовувалася мурована лазня з чотирма вікнами, половина з яких засклені. У лазні на тапчані (нарах) завішена на двох залізних прутах мідяна лазня (Мошак 2013, с. 85).

Топографія дослідженої ділянки свідчить, що лазня мала розміри 4,9×5,5 м, примикаючи з півночі до старої Пільної брами та зі сходу до західного напільного муру. Оскільки вона стояла на стрімкому схилі, під її північну стіну було підведено три опори заввишки 6,9 м. Перед лазнею зі сходу були сіни (Пламеницька 2012, с. 351), а поряд стояв новий бровар, «за небіжчика пана старости збудований» (Мошак 2012, с. 117).

У Пригородку від лазні по ліву сторону розташовувалася дерев'яна стайня, де підстароста тримав своїх коней. Біля неї був мурований дім пушкаря, який складався з сіней, світлиці, кімнати і «потрібної комори» (вбиральні). У тій світлиці було 2 залізних вікна, не рахуючи ще одне вікно з ґратами в коморі. Сіни ж вели до двох склепів, пивниці та дерев'яної комори. При чому вже тоді було зазначено, що один «склеп завалився», а в другому не було нічого (Мошак 2013, с. 85). Вище від того дому була мурована світлиця з комином та одним вікном. Далі від того розташовані «змуровані небіжчиком старостою паном Влодком» дві стайні (Мошак 2013,

с. 86). За ними, в напрямку до Міської брами, стояла кузня. Біля Міської брами розміщувалися дві муровані іздебки: одна належала воротарю, а інша була власністю замкового коваля. Опис 1570 р. вказує, що в будинку останнього був «пецок на залізах» (Мошак 2013, с. 86).

Якщо далі прямувати згідно опису в бік Дитинця, то неподалік муру можна було натрапити на дерев'яний свинарник, де різали боровів (хряків). (Мошак 2012, с. 117). Під ним був зроблений мурований таємний хід, який тягнувся до Дитинця. Цей таємний хід мав бійниці для обстрілу Руської брами. Неподалік дерев'яної вежі, що стояла по лівій стороні від мосту, був дерев'яний ганок. Опис вказує, що зліва від воріт біля дерев'яного мосту до Дитинця було розпочато будівництво мурованих комор, а справа стояла хвіртка. Навпроти ж неї розташовувалася пекарня, яка тоді мала 2 вікна з залізними ґратами (Мошак 2013, с. 87). Неподалік Чорної вежі був «склеп, який називається Ванною, де злодіїв мучать» і він мав у вікнах ґрати (Мошак 2012, с. 118). Біля нього була мурована коморка, де перебував кат. Між вежею Папською і Ковпаком стояли 2 дерев'яні спіжарні. Також неподалік трьох комор, які розміщувалися в Древіцькій (Ковпак) вежі, стояв «дерев'яний холодильник» (льох) для зберігання припасів (Мошак 2013, с. 88). За Сторожевою (Тенчинською) вежею на тому ж боці з південної сторони була мурована кухня з трьома вікнами «за небіжчика старости збудована (напевно паном Мачеем Влодком). У ній також була збудована комора, яка всередині мала вікно з залізними ґратами. За тією кухнею стояла мурована пивниця з двома вікнами, де ховали питні (сичені) меди (Мошак 2013, с. 88). Над шиєю (у середньовічній архітектурі висунута стіна) тієї пивниці розташовувався мурований склеп, у котрому складали гродські книги (Мошак 2012, с. 118). Натомість від вежі, де ховали зброю вздовж муру була велика мурована ізба з трьома олов'яними вікнами, які мали скляні шиби. Перед ізбою розміщувалися сіни, у яких був склеп та вікно з залізними ґратами. Натомість із тих сіней можна було потрапити до «потребної комори» (вбиральні) (Мошак 2013, с. 89).

Із західної сторони від Денної вежі розміщувалася мурована будівля. У ній була канцелярія писаря, у дверях якої був внутрішній замок, вікно і ґрати. За його кімнатою була комора, з вікна якої можна було оглядати поле. Поряд були муровані сіни, як зазначає автор, у край поганому стані. Далі стояла ізба з двома склепами (Мошак 2013, с. 89). У одного склепі були 1 двері, а у іншого їх налічувалося аж 5 (Мошак 2013, с. 89). Біля вежі Рожанки розміщувався палац, який мав чотири олов'яні вікна з скляними шибамі. З того палацу у вежі була кімната, з якої можна було потрапити як до першої комори, так і до другої вбиральні. У тій кімнаті було вставлене вікно з ґратами і скляною шибою (Мошак 2012, с. 118). Під палацом розміщувалися дві муровані комори, при чому одна була на другій. Далі в тексті мова йде про споруди, які знаходяться у північній частині замку. Спочатку опис говорить про новий дерев'яний дім «за небіжчика пана старости Влодка недавно збудований», у котрому були сіни, ізба, кімната, нужник та коморка. За тим домом стояла вежа Ковпак (Мошак 2013, с. 90). Перед тими сіньми розташовувалися ганочки, з яких один був вищий, а другий нижчий. У вищому ганку стояла коморка, а під вже згадану ізбою стояла ще одна дерев'яна (Мошак 2012, с. 119), під якою теж розташовувалася велика мурована пивниця. Можливо, йшла річ про приміщення броваря неподалік вежі Ковпак (Мошак 2013, с. 90).

Можна припустити, що далі описувався палац старости (за яким «вежа мурована, котру зовуть Ласка» (Мошак 2012, с. 119), збудований І. Претфусом: «Біля того дому другий будинок дерев'яний через небіжчика пана Потоцького старосту збудований» (Мошак 2012, с. 119). Він на першому поверсі (на долині) складався з ізби, 2 кімнат, у ізбі вікна були із скляними шибамі, а у кімнатних вікнах ще й вставлені залізні ґрати. Під тим домом стояла мурована пивниця «через небіжчика теж старости оправлена», з мурованою до неї шиєю (стіною) (Мошак 2012, с. 119). В описі також мова йде про малу ізбу біля вежі, у якій мешкав підстароста, яка мала комору з 2 вікнами та скляними шибамі (Мошак 2013, с. 91).

На території Старого замку також існували сакральні споруди. Це, передусім, одна з найдавніших православних церков Покрови Діви Марії. Опис 1570 р. подає її місце розташування: «посеред замку навпроти спіжарень, що між Папською і вежею наступною», яка зветься у описі „Drzewiecka” (Ковпак). Церква «з дубового дерева майже не порушена з давніх часів, від часу як її було збудовано» розташовувалася біля «великої світлиці [Напевно старости] і будинку». Вона мала дзвіницю з двома дзвонами, із апарелями руськими (Мошак 2012, с. 118). Вперше вона згадується в описі 1494 р. як місце зберігання бочок з порохом. Зокрема вказана детальна їх кількість у скарбниці церкви: дві бочки в'язок стріл, а також ще 41 бочка стріл і 11 бочок наполовину наповнених порохом. Хоча факт сусідства пороху з церквою (ще й дерев'яною) є малоімовірний з огляду на щонедільні регулярні богослужіння (Михайловський 2008, с. 107), що передбачає використання великої кількості свічок і кадила, що потенційно могло призвести до вибуху (Пламеницька 2005, с. 67).

Про цю церкву також згадував Київський митрополит Петро Могила, який писав: «У Подільському Кам'янці в внутрішній граді є церква дерев'яна Покрова Пресвятої Богородиці, від князів Коріатовичів створена і їх же тіла та лежать і аж до нині стоїть» (Петрушевич 1874, с. 618). Факт засування храму литовськими князями підтверджує і згадка у львівському пергаменті, що «назад близько 300 років тому була збудована

блаженної пам'яті Олександром і Георгієм Коріатовичами, володарями і засновниками міста Кам'янця, де в тамошньому замку у тій же церкві і поховані їхні останки» (Сецинский 1895, с. 127). Довгий час науковцями місце поховання князів Коріатовичів піддавалося сумнівам, адже поширена думка, що князя Юрія Коріатовича було отруєно в Сучаві (сучасна Румунія), а поховано в молдавському монастирі Васлуй. Польський історик та домініканський монах Ш. Окольський, який певний час був пріором кам'янецького домініканського монастиря св. Миколая, натомість пише, що останки князя спочивають у домініканському монастирі Смотрича на Поділлі (Пламєницька 2005, с. 68). В описі 1613 р. зазначено, що там «один лежить в цій церкві» (Михайловський 2008, с. 107).

Поряд з православним існував і католицький храм на честь св. єпископа Станіслава, який збудував брацлавський воевода й кам'янецький староста Ян Потоцький. Проте його чомусь не згадано в описі 1570 і 1572 рр. На утримання храму староста також призначив виплачувати 100 злотих кожного року з доходів «з млина під замком... і надав десятину з замкового фільварку, що своїм привілеєм підтвердив Його Милість Король» Сигізмунд III у 1597 р. (Сецинский 1895, с. 128). Священника, який «2 рази на тиждень повинен відправляти мессу» мала утримувати Кафедральна парафія.

Кам'янецький замок володів розвинутою внутрішньою інфраструктурою, що забезпечувала компактне проживання та функціонування військової залоги, адміністрації та чиновників у мирний час.

Отже, описи 1570 і 1572 рр. є цінними джерелами, що проливають світло на внутрішню забудову та мешканців Кам'янецького замку другої половини XVI ст. На його території розташовувалися всі необхідні господарські та житлові споруди, як були потрібні для життя та служби кам'янецького староства, чиновників і замкової залоги. Більшість будівель стояли біля оборонних мурів і башт. У той же час як центральний простір замку був майже незабудований. Винятком були християнські храми, що відображали всю конфесійну колоритність мешканців Подільського краю та військовослужбовців, які мали як місцеве, так й іноземне походження.

Окрім військового гарнізону, в замку постійно перебувала челядь, яка забезпечувала проживання тут військових й адміністрації Подільського воеводства.

З огляду на те, що опис 1572 р. готувався на засідання сейму він не оминає увагою труднощі та недоліки функціонування замку, що мало на меті в майбутньому отримання додаткового фінансування з королівської скарбниці.

Література

- Михайловський, В. М. 2008. Описи Кам'янецького та Летичівського замків 1613 р. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Історичні науки*, 18, с. 98–116.
- Мошак, М. І. 2012. Опис Кам'янецького замку 1572 року, як нове джерело для вивчення складу та устрою середньовічної замкової залоги та обороноздатності міста. В: *Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я: зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф.* Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», с. 115–125.
- Мошак, М. І. 2013. Опис Кам'янецького замку 1570 року, як нове джерело для вивчення складу та устрою середньовічної замкової залоги та обороноздатності міста. В: *Краєзнавчими стежками Поділля*. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», с. 80–101.
- Петров, М. Б. 2012. *Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV–XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління*. Кам'янець-Подільський: «Аксіома».
- Петрушевич, Є. О. 1874. *Сводная галицко-русская летопись съ 1600 по 1700*. Львов.
- Пламєницька, О. А. 2005. *Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі*. Кам'янець-Подільський: Абетка.
- Пламєницька, О. А. 2012. *Castrum Camenecensis. Фортеця Кам'янець: (нізнь античний – ранньомодерний час)*. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В.
- Сецинский, Е. 1895. *Город Каменец-Подольский. Историческое описание*. Киев: типограф. С. В. Кульженко.
- Jabłonowski, A. 1889. *Źródła dziejowe. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Ziemia Ruskie, Wołyń i Podole*, 19.

The article, based on descriptions (inventories) of 1570 and 1572, covers the process of forming the internal infrastructure of Kamyanets Castle. Thanks to these documents, we know the location of the garrison sacred buildings of Christian denominations, farm buildings, as well as the quantitative and qualitative (professional) composition of the service, which ensured the functioning of the garrison and Kamyanets fortifications both in peacetime and in wartime of early modern times.

Keywords: Kamianets, Kamianets castle, farm buildings, castle garrison, sacred buildings, inventory, internal infrastructure, XVI century.